

1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri

View of Turkey to EEC With The Political Parties' Eye in 1970s: JP, RPP, NMP, NSP, DP2, CPT Patterns

Ekrem Yaşar AKÇAY¹

Öz

Siyasi Parti, genel olarak iktidarı ele geçirmek amacıyla hareket eden sistematik bir yapıdır. Demokratik sistemin olmazsa olmaz parçalarından biri olan siyasi partiler, devletlerin iç ve dış politikalarında önemli etkilere sahiptir. Mesela, bu durumu 1970'lerde Türkiye-AB ilişkilerinde görebiliriz. Siyasi partilerin ve onların parti programlarının ve seçim beyannamelerine göre 1970'lerde Türkiye'nin dış politikasını etkilemiştir. Mesela Adalet Partisi'ne AB üyeliği Türkiye için gerekli görülmüştür. Tam tersine Türkiye Komünist Partisine göre ise AB üyeliği Türkiye için gereksiz hatta faydasız görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Parti, Demokrasi, Türkiye, AB, Türkiye-AB ilişkileri.

Abstract

Political Party is generally a systematic structure that has acted for the purpose of acquiring the power. Political parties that are one of sine qua non parts of democratic system have important impacts on the internal and external policies of states. For instance, we can see this situation on Turkey-EU Relationships in 1970s. Points of political parties their party programmes and election manifestations have effected foreign policies of Turkey in 1970s. For example, according to Justice Party, membership of EU seems to be valid for Turkey. In direct contradiction according to Communist Party of Turkey, membership of EU seems to be invalid in fact valin for Turkey.

Keywords: Political Party, Democracy, Turkey, EU, Turkey-EU Relationships.

¹ Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, ey_akcay@hotmail.com

Giriş

Türkiye'nin Batı ile entegrasyona girme çabasını ya da Batılılaşma sürecini Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar götürmek mümkündür. 18. yüzyılda yaşanan Lale Devri (1718-1730) ile başlatılabileceğimiz bu süreç, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında da devam etmiştir. Batılılaşma, Osmanlı'dan bu yana modernleşme, çağdaşlaşma, ilerleme ve gelişme olarak görülmüştür. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de, Batı'ya karşı başlatmış olduğu mücadeleyi kazandıktan sonra yeni kurulan devletin kalkınması için Batı ilmine, Batı düşüncesine yönelmiştir (Erşan, 2006: 41). Cumhuriyet Dönemi'nde 1952 yılında NATO'ya üye olarak güvenlik anlamında Batı'ya yönelen Türkiye, sonrasında 1957 yılında yapılan Roma Antlaşmaları ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girme çabası içine girmiştir.

Türkiye'nin AB ile ilişkileri yaklaşık 53 yıl önce başlamıştır. 31 Temmuz 1959'da yapılan başvuru, 1963'te imzalanan Türkiye ile Topluluk Arasında Ortaklık Kuran Anlaşma (Ankara Anlaşması) ile hukuki bir boyut kazanmıştır (Güney, 2005: 303; Tibuk, 2000: 44-45; Mango, 2005: 19). Ancak Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler zaman zaman olumsuz süreçlerden de geçmiştir.

Türkiye'nin AET'ye başvurmasının bazı nedenleri vardır. Bunlardan birincisi, İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı'ndan sonra tek parti yönetiminin daha fazla gitmeyeceğini anlaması ve bu anlamda Batı sistemi içinde yer almak gerektiğini düşünmesidir. Yani İsmet İnönü, Türkiye, Truman Doktrini'nin en önemli kanatlarından biriyken ve NATO üyesi iken, daha fazla Batı kurumları içinde yer almak gerektiğini anlamıştır (Aksoy, 2011: 34). İsmet İnönü liderliğindeki hükümet sonrasında 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti de Batı/Avrupa ile entegrasyondan yana olmuştur. (Çalış, 2006: 56-57).

İkinci olarak, Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik kalkınma için Batı'dan yardım almak suretiyle Marshall Planı'na dahil olmuştur (Gönlübol, 1989: 439-459). Marshall Planı ile verilen yardım bitince, 1958 yılında ekonomi sekteye uğramış, ödemeler dengesinde sorunlar çıkmış ve sistem çökmüştür. Aynı zamanda bu dönem, ABD ile sorunların çıktığı, ekonomik yardımların azaldığı bir döneme rast gelmiştir (Kurbanov, 2003: 49). Bunun üzerine Demokrat Parti, AET ile yeni bir açılım oluşturma düşüncesine yönelmiş, AET'yi bir can simidi olarak görmüş ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve ekonomik ilişkilerinin ilerletilmesine öncelik verilmiştir. Çünkü AET üyeleri, Türk dış ticaretinde aslan payına sahiptir. Ayrıca coğrafi anlamda yakınlık sebebiyle, Avrupa mallarının Asya ve Afrika'ya ihracında Türkiye'nin kullanılabileceği ve böylece Türkiye'nin ticari kazancında artış olabileceği Topluluklara ilişki kurulmasını gerekli hatta zorunlu kılmıştır (Erhan ve Arat, 2005: 813).

Üçüncü olarak, Yunanistan'ın AET'ye başvurması Türkiye'yi AET'ye başvuruya itmiştir (Baydarol, <http://www.bilgesam.org>, 2012). Çünkü Türkiye, Yunanistan ile benzer şeyler üretmektedir. İki ülke de tarımsal ekonomi ağırlıklıdır. Yunanistan'ın Avrupa pazarına girmesi durumunda Türkiye, Pazar payının azalması ve ekonomisinin zarar etmesinden çekinmiştir. Bunun yanında Türk diplomasisi, Yunanistan'ı Avrupa'da yalnız bırakmak istememiştir. Türkiye'nin Avrupa'da zora girmesinden çekinmişlerdir (Çalış, 2006: 54-67).

Türkiye, bu sebeplerden ötürü yaptığı başvuru ve yapılan görüşmeler sonrasında, 12 Eylül 1963'te Ankara Anlaşması'nı imzalamış ve ilişkiler resmiyet kazanmıştır. Ankara Anlaşması'na göre, Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler, Hazırlık, Geçiş ve Son Dönem olmak üzere 3 aşamadan oluşmuştur. 1 Ocak 1964'te başlayan Hazırlık Dönemi, 1967'de bitirilmek istenmiş ve Geçiş Dönemine ilişkin çalışmalara başlanmıştır. Gerek iç, gerekse dış unsurlar nedeniyle aceleci davranılan bu dönemde, 1970'te Katma Protokol'ün imzalanması ve 1973'te onaylanmasıyla birlikte Geçiş Dönemine başlanmıştır. 6 Mart 1995 yılında 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararıyla başlayan Gümrük Birliği ile de Son Aşamaya geçilmiştir (Aksoy, 2011: 36).

Katma Protokol'ün onaylanmasından sonra başlayan Geçiş Dönemi, Hazırlık Döneminden farklı olarak Türkiye'den de bazı yükümlülükleri yerine getirmesini istemesi nedeniyle tartışmalı bir dönemi de başlatmıştır. Çünkü, bu dönemde Türkiye'nin bu yükümlülükleri yerine getiremeyeceği ve Topluluğun pazarı haline geleceği hususunda pek çok kesimden eleştiri almıştır. Aynı zamanda, 1970-1980 arası dönemi kapsayacak olan çalışmamızda, bu dönemde hem Türkiye'de hem de Toplulukta önemli değişikliklerin, dönüşümlerin ya da gelişmelerin yaşandığını görmek mümkündür.

Türkiye'de 12 Mart Muhtırası, ekonomik ve politik sebeplerle istikrarsızlıklar yaşanırken, Topluluk, 1973'te ilk kez genişlemeye gitmiş ve İngiltere, Danimarka ve İrlanda birliğe kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte, o dönemdeki önemli konulardan birisi de 1974'te Yunanistan'ın Cunta yönetiminden kurtulup tekrar demokrasiye dönmesi ve 1975'te Topluluğa tam üyelik için başvurması olmuştur. Çünkü bu dönemde, Yunanistan ile Topluluk arasında ilişkiler tekrar başlamışken Türkiye ilişkileri koparmaya başlamıştır. Eğer böyle bir kopuş yaşanmasaydı ve ilişkiler devam etmiş olsaydı, Türkiye'nin de Yunanistan ile birlikte Topluluğa kabul edileceği iddiaları söylenip durmuş ve dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Topluluğa üyeliği elinin tersiyle ittiği ortaya atılmıştır. Bu iddiaya, o dönemde Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilere bakarak ve o dönemdeki bazı siyasi partilerin görüşlerine ve AET'ye olan bakışlarına yer vermek yerinde olacaktır.

Bu anlamda çalışmamız, öncelikle 1959-1970 arası Türkiye-AET ilişkilerini ele alacak, ardından 1970'li yıllarda Türkiye ile Topluluk arasındaki gelişmeleri genel olarak inceleyecek ve o dönemde Türkiye'de var olan siyasi partilerden altısının (Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Demokratik Parti ve Türkiye Komünist Partisi) Topluluğa olan bakışını ele alacaktır.

1970 Öncesi Türkiye-AET İlişkileri

31 Temmuz 1959'da yapılan başvurudan Ankara Anlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süre içinde, Toplulukla Türkiye arasında on toplantı yapılmıştır (Aybey, 2004: 22). İlk toplantı, 28 Eylül 1959'da Brüksel'de gerçekleşmiştir. Toplantıda Türkiye'nin başvurusu Topluluk tarafından olumlu karşılanmış olsa Topluluk, Türkiye'nin henüz üyeliğe hazır olmadığını belirtmiştir (Özer, 2009: 92). Türkiye ise hedefinin tam üyelik olduğunu söyleyerek Topluluğa, gümrük birliği prensiplerine bağlı bir ortak anlaşması önermiştir. Buna göre, Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi 22-25 yıl olarak planlanmış

ve ortaklık hazırlık ve geçiş olmak üzere 2 aşamadan oluşacağı ifade edilmiştir. İlk aşama olan Hazırlık aşaması 6-10 yıl sürecek, topluluktan finansal destek beklenecektir. Ayrıca Türkiye, her türlü serbest ticaret istisna ve düzenlemelerinden de yararlanacaktır. Hazırlık aşamasında Türkiye'ye fazla yük yüklenmeyecek ve Türkiye kendisini ikinci aşama olan geçiş aşamasına hazırlayacaktır. Ancak topluluk, mütekabiliyet prensibinde ısrar etmiş ve aşamalı bir ortaklık anlaşmasına gerek olmadığını söylemiştir. Ortaklık süresinin en az 25 yıl olması anlayışla karşılanmış ve bu sürede Türkiye'ye parasal yardım yapılması öngörülmüştür (Bilici, 2006: 39-45).

2-4 Aralık 1959'da ikinci bir toplantı yapılmıştır. Türkiye, ekonomik, ticari, sanayi ve tarım konusundaki gerekli bilgileri topluluğa sunmuş ve ilk toplantıda söylediklerini yinelemiştir. Ancak, Türkiye'nin ekonomik anlamda ciddi problemler yaşaması ve Topluluğun görüşünün net olmaması nedeniyle ikinci toplantıdan da bir sonuç alınamamıştır (Karluk, 2002: 467).

Tam da bu dönem içinde, 10 Mart 1960'da, AET, Yunanistan ile görüşmeleri bitirip anlaşma için gerekli müzakerelere başlama talimatı vermiştir. Bu durum, Türkiye'de büyük tepki çekmiştir. Çünkü, 1961 yılında Yunanistan ile müzakereler bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Türkiye'ye ise ona özgü bir model oluşturmak istemişlerdir. Ancak Türkiye'nin tepkisi nedeniyle Topluluk, Türkiye ile de müzakerelere başlama kararını almıştır. 11 Mayıs 1960'ta, Türkiye ile esas müzakerelere başlama talimatı verilmiştir (Çalış, 2006: 85). 27 Mayıs 1960'ta ise Türkiye'de darbe olmuştur. Darbe sonrasında yönetim, Türkiye'nin mevcut politikalarına devam edeceklerini açıklamıştır. Ayrıca, Batı yanlısı Selim Sarper Dışişleri Bakanı olmuş ve Toplulukla ilişkilere kaldığı yerden devam edileceği müzakerelerin mümkün olan en kısa zamanda tamamlanacağı notu düşülmüştür (Eren, 1963: 34-38).

14-21 Ekim 1960'da üçüncü görüşmeler yapılmış, Türkiye, Yunanistan ile yapılan görüşmelerin sonucunu ve AET'deki yerini öğrenmek istemiştir. Görüşmelerde Türkiye'nin daha evvel sunduğu memorandum geri çekilmiş ve onun yerine Milli Birlik Komitesi'nin öneri paketi sunulmuştur. Burada geçiş döneminin tek aşamalı ve 22 yıl olması ve mütekabiliyet ilkesi kabul edilmiştir. Karşılığında ise, esnek bir geçiş programına sahip, gümrük birliği esasına dayanan mali yardım beklenmiştir. Ancak Türkiye'nin yaşadığı ekonomik ve politik sorunlar, Topluluğu endişelendirmiştir. Çünkü arada çok büyük bir uçurum olduğu görülmüştür. Bu yüzden Topluluk, yoğun olduğunu bahane ederek Ankara'dan gelecek toplantının iptalini istemiştir. Esasında Topluluk Türkiye ile Atina Anlaşması gibi bir anlaşma değil de kendine has bir çözüm üretme yoluna girmiştir. Bu amaçla Komisyon, iki ayrı çözüm bulup Konsey'e sunmuştur (<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, 2012).

İlk çözüm yolunda Türkiye'ye iki vitesli bir anlaşma sunulmuştur. İki 5 yıllık bir mali anlaşma olmuştur. Buna göre, eğer Türkiye, bu sürede gerekli ekonomik gelişmeyi sağlarsa, ondan sonra gümrük birliğini içeren ikinci anlaşma yapılacaktır. İkinci yol ise, bir süre ekonomik ve finansal yardımları içeren ve fazla karışık olmayan bir ticaret anlaşması olmuştur (Karluk, 2002: 468).

10 Nisan 1961'de yapılan dördüncü toplantıda ise Türkiye, daha önceki söylediklerini yinelemiştir. Topluluk ise, farklı bir tavır alarak Gümrük Birliği'nin önemli olmadığı ve Türkiye'ye uygun bir formül üretilmesini önermiştir. Türkiye'nin kendini hazır hissettiği zaman Gümrük Birliği'ne girebileceğini söylemiştir. Türkiye asıl amacının tam üyelik olduğunu söyleyerek hayal kırıklığı yaşadığını belirtse de, burada da ciddi bir karar alınamamıştır. Bununla birlikte, Türkiye, kamuoyuna toplantının çok iyi bir diplomatik başarı olduğunu duyurmuştur. AET ise dördüncü toplantının görüşlerini incelemiş ve 14 Ocak 1962'ye kadar bir açıklama yapmamıştır. İki taraf da sessiz kalmış ve bir bekle ve gör politikası izlenmiştir (Karluk, 2002: 468; Yıldız, 2008: 37).

Bununla birlikte 9 Temmuz 1961'de Topluluk ile Yunanistan arasında Ortaklık Kuran Anlaşma (Atina Anlaşması imzalanmıştır (<http://www.cvce.eu>, 2012; Çakır, 2011: 15). Bu anlaşma ile beraber, Türk kamuoyunda Toplulukla ilişkilere yönelik iyimserlik havası kaybolmuştur. Ancak Türk yetkililer, 8 Ağustos 1961'de bir memorandum sunarak Topluluğa üye olmak istediklerini vurgulamış ve 22 yıl sürecek 2 aşamalı bir anlaşmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bu anlaşmaya göre, ilk aşama 5 yıl sürecek ve Türkiye bir takım sorumluluklar yükleneyecektir. Bu aşama 2 yıl daha uzatılabilecek ve karşılığında Topluluk Türkiye'ye, mali yardımda bulunup pazarlarını Türk mallarına açacaktır. Geçiş Aşaması'na geçilmesine ise Ortaklık Konseyi karar verecektir (Okyar, <http://www.cumhuriyetarsivi.com>, 2012).

Türkiye, bu memorandumu Komisyon'a iletmış, Konsey ise Türkiye'de serbest seçimler yapılana kadar müzakereleri tekrar erteleme kararı almıştır. Bu kararda Fransa etkili olmuştur. Fransa'nın bu dönemdeki lideri De Gaulle, Türkiye'nin Avrupalı olmadığını, Ortadoğu'nun tek gerçek ve en büyük ülkesi olduğunu söylemiş ve Türkiye'nin AET'ye ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir (Yıldız, 2008: 37). Bu sırada, Türkiye'de ise İsmet İnönü Başbakanlığında bir koalisyon oluşturulmuştur. Dış Politika'da bu yeni hükümet, statükoyu izlemiştir. Hükümet, Toplulukla ilişkileri düzeltmek için AET politikalarının belirlenmesine yardımcı olacak özel bir komite kurmuştur. Feridun Cemal Erkin Dışişleri Bakanı olarak atanmış ve hükümet, Altıları ikna etmek için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Başbakan İnönü'nün ilk isteği, AET ile ilişkileri düzeltmek ve Fransız vetosunu kaldırmak olmuştur (Saraçoğlu, 1992: 30-50; <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, 2012).

15 Mayıs 1962'de Konsey, ara verilen müzakerelere başlama kararı almıştır. 18-22 Haziran 1962'de beşinci görüşme yapılmış ve burada Ankara Hükümeti gibi Brüksel'deki Büyükelçi Hasan Esat Işık da ilişkilerin süratle biçim alması gerektiğini söylemiştir. Bu anlamda anlaşmada öngörülen hazırlık döneminin kısa ve geçiş döneminin ise otomatik olmasında ısrar etmiştir. Türk tarafı, iki aşamalı bir plan önermiştir. Hazırlık aşaması 5 yıl olmakla birlikte burada ticari ayrıcalıklar istenmiş, geçiş aşaması ise Gümrük Birliği'ni öngörmüştür. Ancak, AET tarafı buna olumlu yaklaşmamıştır. Çünkü GATT Anlaşması'nın 24. maddesine göre, kesin plan ve takvim verilmeyen bir gümrük birliği ilkesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir (Kılıç, 2006: 15).

8-12 Ekim 1962'de de altıncı görüşmeler yapılmış ve burada AET tarafı bir anlaşma taslağı getirerek görüşlerini dile getirmişlerdir. Buna göre, AET, sürekli ve gittikçe sıklaşan bağlar kurmayı amaçlamakta ve bunun için ortaklık koşul ve yöntemleri ileride saptanacak olan bir Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesine yönelmiştir. Türk tarafı ise bunu yetersiz bulmuş ve "*Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesine yönelmiştir*" ifadesi yerine bu birliğin oluşturulacağı kesin biçimde anlaşmada yer almasını istemiştir. Bu anlamda, hazırlık döneminin Gümrük Birliği dışında ele alınmasının yerine, onun ilk dönemi biçiminde kabul edilmesini istemiştir (Çalış, 2006: 100).

14-24 Ocak 1963'te yedinci toplantı yapılmıştır. Tam da bu dönemde, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle, İngiltere'nin üyelik başvurusunu AET'ye hazır olmadığı için geri çevirmiştir. Türk tarafı da buna benzer bir gelişme yaşanacağından korkmuştur. Ancak görüşmelerde olumlu bir hava yaşanmıştır. Bu görüşmelerden önce, AET'nin ve Türkiye'nin hazırladığı taslaklardan hangisinin çalışma belgesi olarak ele alınacağı tartışması yapılmıştır. AET tarafı, Türk tarafının taslağını oldukça ayrıntılı ve uygulanması zor hatta amacının kaybolabileceği kadar derin olduğunu söylerken, Türk tarafı ise AET taslağının çok zayıf bir bağ kurma amacı taşıdığını söylemiştir. Tartışmanın sonunda, Türkiye'nin baskısıyla kendi görüşlerinde bir değişiklik olduğu anlamında yorumlanmaması kaydıyla Türk tarafının taslağı görüşmede esas alınmıştır (Renksizbulut, 1961: 2-9).

Bununla birlikte, 23-24 Nisan 1963'te yapılan sekizinci ve dokuzuncu görüşmeler ise anlaşma metninin hazırlandığı bir çalışma grubu biçiminde olmuş ve sonunda 25 Temmuz 1963 tarihli son oturumda Türkiye ile Topluluk Arasında Ortaklık Tesis Eden son uzlaşma metni, heyetler tarafından paraf edilip anlaşma olarak imzaya hazır hale getirilmiştir. Anlaşma ise, 12 Eylül 1963'te Ankara'da yapılan onuncu toplantıda imzalanarak ilişkiler ortaklık çerçevesinde başlamıştır (Palabıyık ve Yıldız, 2007: 74; Ercan, <http://printfu.org>, 2012).

Ankara Anlaşması 33 madde esas anlaşma olmak üzere, 11 maddelik Geçici Protokol, 9 maddelik Mali Protokol, Son Senet ve iş gücü konusunda taraflar arasında yapılan mektuplardan oluşan bir çerçeve anlaşmadır (Başbakanlık DPT AET Başkanlığı, 1993: 3-40; Günuğur, 1988: 54; DTM, 2002: 310). Bununla birlikte Anlaşmaya, 1 adet Niyet Bildirisi, 2 adet Yorum Bildirisi ve Federal Almanya Hükümetine ait 2 adet bildiri eklenmiştir (Başbakanlık DPT AET Başkanlığı, 1993: 3-40). Anlaşmada sadece Toplulukla ilişkilerde uygulanacak genel kurallar tanımlanmış, kısaca bir çerçeve çizilmiştir (Günuğur, 2007: 206).

Anlaşma, ortaklık ilişkisinin amacı, gümrük birliğinin esasları, tanımı, malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması, ortaklık organları, Türkiye'nin tam üyelik imkanları, ortaklık ilişkisinde çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konuları içermektedir (Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi, 2001: 29). Anlaşmanın amacı, 2. maddede belirtildiği gibi, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasının, Türk halkının istihdam oranının artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamaktır. Anlaşma, ekonomik yönleriyle ağır bassa da aynı zamanda siyasi bir yönü de barındırmaktadır

(Başbakanlık DPT AET Başkanlığı, 1993: 3-40; Voigt, 2008: 4). Bu anlamda, Anlaşmanın 28. maddesi önem arz etmektedir (<http://europa.eu>, 2012; Akman, 1995: 35; Önal, 2000: 240). İlgili maddeye göre, Anlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran anlaşmadan doğan yükümlülükleri Türkiye'nin yerine getireceğini gösterse de, akit taraflar Türkiye'nin üyeliğini değerlendireceklerdir (Özen, 2002: 12; Baykal, 2002: 15-63; Çakır, 2011: 7). Yani ilgili madde ile katılım sözü verilmemiş, ilişkiler, ucu açık bir sürece bırakılmış, Türkiye'nin Topluluğa otomatik olarak katılma kapısı kapanmıştır (Birand, 1990: 165-166; Özcan, Elmas, v.d., 2009: 56).

Anlaşmanın ilkeleri ise giriş bölümünde sıralanmıştır. Buna göre:

- Hızlandırılmış bir ekonomik kalkınma, ticareti uyumlu bir biçimde artırma ve Türk ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki açığı kapatmak
- Türk halkı ile Avrupa Topluluğu halkları arasında sıkı bağlar kurulmasını sağlamak
- Türk halkının yaşam seviyesini güçlendirmesine destek vererek Türkiye'nin tam üyeliğini kolaylaştırmak
- Roma Anlaşmasının esinlendiği ülküyü birlikte izleyerek barış ve hürriyet güvencesini pekiştirmektir (Akman, 1995: 33; Özcan, Elmas, v.d., 2009: 54).

Ankara Anlaşması ile Hazırlık, Geçiş ve Son Aşama olarak 3'e ayrılan ilişkiler, anlaşmanın imzalanması ve onaylanmasından sonra 1964'te Hazırlık Aşaması ile başlamış ve Türkiye'nin Topluluğa adapte olması, üyeliğe hazır hale gelmesi için gerekli ekonomik yardımlar karşılık beklemeden yapılmıştır (Aybey, 2004: 22; Erkman, 1995: 52-53). Mesela Türk sanayisinin kalkınması için pek çok kuruluşa kredi açılmıştır (<http://www.tbmm.gov.tr>, 2012). Normalde 5 yıl, olağanüstü durumlarda 11 yıla kadar uzatılması planlanan Hazırlık Aşaması 1967 ile son bulurken ikinci aşama olan Geçiş Dönemi için müzakereler başlamıştır. AET, Türkiye Geçiş Dönemi için başvurduğunda henüz 5 yıllık sürenin dolmadığını ve Türkiye'nin Geçiş Dönemi'ne henüz hazır olmadığını vurgulasa da Türkiye, Geçiş Dönemi için ısrar etmiştir (Başbakanlık DPT AET Başkanlığı, 1993: 3-40; Keskin, 2001: 32-36).

Türkiye'nin bu aceleci tavrında, İngiltere'nin Topluluk tarafından üyeliğinin veto edilmesi, Yunanistan'da cunta rejiminin kurulması nedeniyle Toplulukla ilişkilerinin kesilmesi önemli olmuştur. Türkiye, yaşanan bu olayları kendisi için bir fırsat olarak görmüştür. Bununla birlikte, Geçiş Aşaması'nın başlaması konusunda gerek bürokrasinin gerek siyasi partilerin gerekse hükümetlerin daha çok olumsuz olmak üzere pek çok görüşü olmuşsa da, Geçiş Dönemi'ne ilişkin görüşmeler 9 Aralık 1968'de başlamıştır (Keskin, 2001: 36-38; Çakır, 2011: 16). Bu dönemde Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı ve DPT arasındaki çatışma dikkat çekmektedir. Dışişleri Bakanlığı ilk günden beri, Türkiye-AET ilişkilerinin kaptanı konumundayken ve Batılılaşmaya öncelik verirken, DPT ise kalkınmaya vurgu yaparak AET'ye mesafeli, korumacı fikirlere yakın bir tavır sergilemiştir (Birand, 2005: 67). Yapılan görüşmeler sonucunda 1971'de imzalanan ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile Geçiş Dönemi'ne başlanmıştır (Çakmak, 2007: 105; Arat, 1987: 45-47).

64 maddeden oluşan ve Gümrük Birliği esasına dayalı olarak yapılan Katma Protokol, Geçiş Dönemi'nin düzenleyen, malların serbest dolaşımı yanı sıra, kişilerin, sermayenin, hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, vergileme, mevzuatın uyumlaştırılması gibi konuları da hükme bağlayan, ekonomik, sosyal ve siyasal nitelik bakımından Ankara Anlaşması'na paralellik gösteren, Ankara Anlaşması'nın eki olan bir protokoldür (Aybey, 2004: 24).

Katma Protokol, bir uygulama anlaşmasıdır. Katma Protokolle, Ankara Anlaşması'nın çizdiği genel çerçeve Katma Protokolle, doldurulmuş ve uygulamaya geçilmiştir. Doktrinde Katma Protokol, tam üyelik öncesi dönemi düzenleyen "Geçici Anlaşma" (*Interim Agreement*) olarak kabul edilmektedir (Başbakanlık DPT AET Başkanlığı, 1993: 3-107).

Ankara Anlaşması'nın 30. maddesine göre, Katma Protokol, Ankara Anlaşması'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Bununla birlikte, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi için sadece Türkiye'nin onaylaması yeterli değildir. Protokol'ün yürürlüğe girmesi için ilgili tarafların parlamentolarının da protokolü onaylaması gerekmektedir (<http://www.abgs.gov.tr>, 2012).

Katma Protokol, Türkiye-AET Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına ilişkin koşulları belirlemektedir. Bu anlamda, malların, kişilerin, sermayenin, hizmetlerin serbest dolaşımı, ticaret politikası, tarım politikası, fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması, rekabet kuralları, devlet yardımları, tekeller, vergilendirme gibi alanlarda AET mevzuatına uyum sağlanmaya çalışılmıştır (Özen, 2002: 18).

Topluluk bu süreçte, Türkiye'ye yardım etmeye devam ederken, Türkiye'den de isteklerde bulunmaya başlamış ve beklentilerini belirtmiştir (Can ve Özen, 2005: 44). Türkiye de, bu istekleri 12 yıl asil 22 yıl ise yedek olmak üzere süreçlere ayırarak yapmaya çalışmıştır. Ancak pek de başarılı olamamıştır (Aral, 2005: 100). Bu başarısızlığın nedenleri başta Kıbrıs Harekatı olmak üzere Topluluğun Ortadoğu ve Kuzey Afrika Açılımı, Topluluk içinde yaşanan gelişmeler gibi birçok nedene bağlamak mümkündür.

Bu anlamda, 1970'li yıllar, Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinde başarısızlık dönemi olmakla birlikte, aynı zamanda önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu dönem Türkiye'nin Topluluğa üye olma yolunda önemli bir fırsatı kaçırdığı dönemdir. Topluluğun Türkiye'ye tam üyelik başvurusunda bulunması hususundaki ısrarlarına rağmen, Bülent Ecevit'in ekonomik sebeplerle reddettiği döneme siyasi partilerin gözüyle de bakmak, dönemi anlamamız açısından faydalı olacaktır (Tekeli ve İlkın, 1993: 166).

1970'lerde Türkiye-AET İlişkileri

1970'lerde Katma Protokol imzalandıktan sonra, temel sorun Katma Protokol'ün getirileri ve Türkiye'nin yükümlülüklerin Türkiye için pek de olumlu olmayacağına ilişkin olmuştur. Bu hassas konu yüzünden, Türkiye için pek çok siyasi parti ve bürokratik yapı AET ile Geçiş Dönemi'nin başlatılmasına sıcak bakmamış ve Geçiş Dönemi'nin Türkiye'ye bir takım sıkıntılar doğuracağını söylemişlerdir. Bu ortam içinde, her şeye rağmen Geçiş Dönemi'nin başlatılmasını isteyen Adalet Partisi, bu yönde

adımlar atmıştır. Bu yüzden 70'li yıllar ilk başlarda Katma Protokol'ün yaratacağı etkileri tartışmakla geçmiştir (Tekeli ve İlkin, 1993: 160).

1970'li yıllar, her iki taraf için de önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin iç siyasi gündeminde istikrarsızlıkların olduğunu görülmektedir. Bu dönemde sol bir yükselişteyken, merkez sağda bulunan Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) oy potansiyeli karşısında söylemini sertleştirmeye ve milliyetçiliği ön plana çıkarmaya başlamıştır (Usta, www.metinusta.net, 2012).

Bu dönemde, Katma Protokol imzalanarak Geçiş Dönemine geçilmiştir. Türkiye, artık yükümlülükler de almaya başlamıştır. Türkiye'nin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri, Gümrük Vergilerini kaldırmak, Ortak Gümrük Tarifesine geçmek ve Miktar Kısıtlamalarını kaldırmak olmuştur. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi ise Katma Protokol'de takvime bağlanmıştır (Baç, 2001: 30). Bu durumda, AET'nin ülke içindeki etkisi de artmaya başlamıştır. Özellikle, Katma Protokol'ün getirdikleri sonucunda AET lehine sürekli artan dış açık yüzünden içeride AET tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tutumunu örnek göstermek mümkündür. CHP, AET'ye karşı olmamakla birlikte, ilerleyen süreçten rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Öyle ki ortak pazarı Türk sanayisinin mezarı olarak görmüşlerdir (Ünal, 2000: 694; <http://www.tbmm.gov.tr>, 2012).

Katma Protokol'ün imzalanmasından sonra yapılan seçimlerle Demirel hükümeti, iktidarı CHP-MSP koalisyonuna bırakmıştır (Kılıç, 2006: 22). Bu sırada, Türkiye'de 12 Mart 1971'de Askeri Muhtıra yapılmış ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) kapatılmış, diğer sol partiler de birlik sağlayamayınca CHP yükselişe geçmiştir. Aynı zamanda burada, sağ partilerin ekonomik başarısızlığı karşısında Ecevit'in halkçı söylemi de etkili olmuştur (Çakmak, 2007: 104). Ancak şunu söylemek gerekir ki, askerlerin zorlamaları haricinde hiçbir dönem istikrarlı bir hükümetle yönetilememiştir. Pek çok koalisyon hükümeti kurulup son bulmuştur.

Muhtıra, Toplulukla ilişkileri çok etkilememiş ve ilişkiler devam etmiştir. Genel olarak Toplulukla ortaklıktan beklenen, ekonomik durumu düzleşmeye çıkarmak, kalkınmasına kaynak ve destek sağlamak olmuştur. Muhtıra sonrası yapılan seçimlerle Nihat Erim öncülüğünde bir hükümet kurulmuştur. Erim hükümeti ile Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine özel bir önem verilmiştir. Özellikle AET ile ilişkiler, birincil öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla Erim Hükümeti, Katma Protokol'ün Meclis'ten geçip yürürlüğe konulması için elinden geleni yapmaya çalışmıştır (Çalış, 2006: 190).

Erim Hükümetinden sonra, 22 Mayıs 1972'de iktidara gelen Ferit Melen Hükümeti ile ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, artık Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile politik ve ekonomik ilişkiler ve tam üyelik hedefi daha açık biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. 12 Nisan 1973'te istifa eden Melen Hükümeti yerine 14 Nisan 1973'te kurulan Naim Talu Hükümeti, 14 Ekim 1973'te yapılacak olan serbest seçimlere kadar ülkeyi yönetmiş ve bazı kararların Meclis'ten geçmesini

sağlamıştır. Fakat Talu Hükümeti sonrasında kurulan Ecevit Hükümeti ile bu anlayış değişmiştir. Tekrar önceki yaklaşıma dönmüştür (Tekeli ve İlkin, 1993: 169).

Bu dönemde, Türkiye'de Katma Protokol tartışılırken AET, tarihinde ilk defa, İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı alarak genişlemiş ve üye sayısını 9'a çıkarmıştır. Yeni katılan ülkelerle uyum anlaşması yapmak zorunda olan Türkiye, bu anlaşmalarla yeni avantajlar elde etmeyi amaçlamıştır. Çünkü, yeni üyelerle yapılacak anlaşmalarla Türkiye, balıkçılık, şarapçılık gibi sektörlerde geniş kotalara sahip olmayı hedeflemiştir. Ancak bu ülkelerin ortak tarım politikasını benimsemesi, Türkiye'nin önemli gelir kaybı yaşamasına yol açmıştır. Aynı durum, sanayi alanında da söz konusu olmuştur (Hale, 2003: 184).

Bu sırada 30 Haziran 1973'te, Topluluğun yeni üyelerinin Türkiye-AET ilişkilerine uyumlaştırılması ve Ankara Anlaşması'na taraf olmalarını sağlamak için Tamamlayıcı Protokol yapılmıştır. Topluluk, bu protokolü 28 Kasım 1977'de Türkiye ise 1 Mart 1986'da onaylamıştır. Bu protokol ile bir uzlaşma sağlansa da, bu dönem içinde yaşanan bazı gelişmeler ilişkileri geriletmiştir (<http://ikv.org.tr>, 2012).

Bu gelişmelerden birincisi, 1974 Kıbrıs Barış Harekati'dir. Bu hareket, ilişkileri kötü yönde etkilemiştir. Ekim 1974'te yapılan Paris Zirvesi'nde Topluluk üyeleri, Türkiye'yi bu hareket nedeniyle kınamışlardır. Türkiye'nin sert notalarına rağmen, Topluluğun Türkiye'ye yönelik bu tutumu devam etmiştir. Dahası, 1975'te AET, Kıbrıs Rum Kesimi ile Ortaklık Konseyi toplantısı yapmıştır. Bu ise Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkileri daha fazla gerginleştirmiştir. Bununla birlikte bu dönemde Cunta'dan kurtulan ve tekrar demokrasiye dönen Yunanistan'a da kucak açılmış ve görüşmelere yeniden başlanmıştır (Eralp, <http://www.ces.metu.edu.tr>, 2012; Suvarierol, 2003: 52).

İkinci gelişme, Tamamlayıcı Protokol ile Türkiye'ye sağlanan esnekliklerin Türkiye'yi tatmin etmemesinden kaynaklanmaktadır. Protokole rağmen Türkiye'nin 1975'te, AET ile ilişkilerde dış ticaret açığı iyice artmış ve bunu önlemek için Türkiye, özellikle tarım ve tekstil ürünlerinde sağlanabilecek yeni ödümler peşinde koşmuştur. Ancak Topluluk, bu isteklere yanaşmamıştır. Bu gelişme sonucunda Mart 1976'da Ortaklık Konseyi'nde ilişkiler kopma noktasına gelmiştir (Kubanov, 2003: 62).

Üçüncü gelişme, 12 Mart 1975'te Yunanistan'ın Topluluğa tam üye olmak için talepte bulunmasıdır (ATAUM, 2011: 139). Bu başvuru, birlikte yürüyen iki devletin kaderini değiştireceğinden ilişkiler gerginleşmiştir. Toplulukla Türkiye'nin ilişkilerinin gergin olduğu dönemde tam üye olma isteğini açıklayan Yunanistan karşısında Türkiye, Ege ve Kıbrıs gibi anlaşmazlıklara Topluluğun da dahil olması gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır (Erhan ve Arat, 2005: 849).

İlişkileri gerileyen dördüncü gelişme, Türk işçilerinin serbest dolaşımındaki belirsizliklerinden çıkmıştır (ATAUM, 2011: 157). Katma Protokol'ün 36. maddesine göre, serbest dolaşım, 1 Aralık 1976-1 Aralık 1986 döneminde başlayacakken, Almanya, 1975'te Komisyon'dan bu maddelerin kaldırılmasını istemiştir. Bu değişim, Türkiye'nin onayına bağlı olmakla birlikte, Türkiye de doğal olarak buna

yanaşmamıştır. Ayrıca Katma Protokol'ün 39. maddesine göre, Türk işçilerinin sosyal güvenliğini artırıcı bir anlaşmanın 1973 sonuna kadar yapılması öngörülmüşken, bu konuda da herhangi bir gelişme sağlanamamıştır (Kurbanov, 2003: 71; Hale, 2003: 182).

İlişkileri gerileten beşinci gelişme ise İngiltere'nin Mart 1975'te Türkiye'den pamuk ipliği ithalatına ek kısıtlamalar koymasındadır. Bu durum, zaten dış ekonomik zorluklar yaşayan Türkiye'nin ihracatına darbe indirmiştir. Türkiye buna karşılık olarak, bazı İngiliz ihraç ürünlerine kısıtlama getirmek istemiş ancak bunları hammadde olarak kullanan Türk sanayicileri buna karşı çıkmış ve gerginlikler sürmüştür (Hale, 2003: 184).

Altıncı gelişme olarak, Topluluğun bu dönemde, Akdeniz ülkeleriyle yaptığı politikalar çerçevesinde kapsamlı ticaret anlaşmaları yapmasını göstermek mümkündür. Bu olay da Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Çünkü bu ülkeler, Türkiye ile benzer tarım ürünleri ihraç etmektedirler. Bu ise, Türkiye'nin ihracatının zarar görmesine neden olabilecek bir duruma gelmiştir. (Birand, 1978: 148).

Bu tür sorunlar nedeniyle, Ortaklık Konseyi toplantıları arka arkaya ertelenmiştir. 8 aylık bir aranın ardından 20 Aralık 1976'da Brüksel'de yapılan toplantıda sorunlar halledilmeye çalışılsa da, kesin bir çözüm bulunamamış ve 5 gün sonra Türkiye, tek taraflı olarak Katma Protokol'ün 60. maddesini işleterek Topluluktan doğan yükümlülüklerini 1 yıl süre ile ertelemiştir (Kurbanov, 2003: 70). 1978'de Topluluğa üye devletlerin dış politikaları arasında eşgüdümü sağlamak için Avrupa Siyasi İşbirliği'nin kurulması, Türkiye-AET ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. Türkiye, bu toplantılara katılmayı talep etmiş fakat birçok üye ülke bu talebi reddetmiştir. AET ise Türkiye'yi kırmamak için "Trokyo" denen bir yöntem geliştirmiştir. Buna göre, Türkiye'nin kendisiyle ilgili olan gelişmelerden haberdar edilmesi kararı alınmıştır (Demirel, 2003: 192). 9 Ekim 1978'de ise Ecevit Hükümeti, ilişkileri geçici olarak askıya alınmıştır (Özcan, Elmas, v.d., 2009: 59). Aslında 1978 Ocak ayında göreve başlayan hükümete AET yetkililerinden biri olarak Leo Tindemans gönderilmiş ve Yunanistan tam üye olacakken Türkiye'nin de sürece dahil edilmesi önerisi götürmesi istenmiştir. Ankara'ya gelen Tindemans, öneriyi Ecevit'e sunmuş fakat Ecevit, ekonominin kötü olduğunu ve AET ile rekabete giremeyeceği için AET'nin pazarı olacağı düşüncesiyle kabul etmemiştir (Usta, www.metinusta.net, 2012).

Dönem içinde, ikinci bir genişleme hamlesiyle İspanya ve Portekiz'i üyeliğe alma gayreti içine giren AET de Türkiye gibi bazı sıkıntılar yaşamıştır. Topluluk da, sanayileşme için yeni stratejiler saptamaya çalışmış, döviz darboğazından kurtulmak için IMF ile sıkı disiplinli bir anlaşmanın uygulamasına girişmiştir. Bu yüzden, iki tarafın da nefes alıp önünü görmesi gerektiği düşünülmüş ve ilişkileri askıya alma kararı uygulanmıştır (<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, 2012).

1979'da Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak bilinen MHP, MSP destekli Demirel azınlık hükümeti programında Toplulukla ilişkilerden bahsedilmemiş fakat Demirel yeni bir dönem başlatma çabası içine girmiştir. Şubat 1980'de Hayrettin Erkmən, bu niyeti göstermiştir (ATAUM, 2011: 151). Türkiye, bu

dönemde bir başvuru yapmasa da Erkmen bu niyetini sürekli dillendirmiştir (ATAUM, 2011: 155). Kısa süre içinde bir başvuru istemesine karşılık 5 Eylül 1980'de gensoru ile bakanlıktan düşürülmüştür. 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbe ile de tam bir bulanıklığa girilmiştir (Erhan ve Arat, 2005: 850-852).

Siyasi Partiler

Adalet Partisi (AP)

1961-1980 arasında varlığını sürdüren, merkez sağ ve liberal görüşlü bir parti olan Adalet Partisi (AP), Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında Şubat 1961'de kurulmuştur. Demokrat Parti'nin mirasına sahip çıkan ve Demokrat Partililer tarafından kurulan AP, 27 Mayıs'ın ardından yapılan seçimlerle %34'ten fazla oy alarak ikinci parti olmuştur. 1962'de CHP ile koalisyona giren AP, 1964'te Süleyman Demirel'in başa gelmesinden sonra 1965 yılındaki seçimlerle tek başına iktidar olmuştur. Ekim 1981'e kadar da çeşitli aralıklarla 11 yıl iktidarda kalmıştır (Demirel, 2004: 195).

AP, kurulduğundan itibaren Türkiye'nin Topluluğa üyeliğini önemli ve gerekli bulmuştur. 1973 yılındaki seçim beyannamesine göre, Ortak Pazar ve Avrupa bütünleşmesine giden yolda sergilenen çabalardan daha fazlasını yapmak gerektiği üzerinde duran AP, Katma Protokol ve Topluluğun Türkiye'den yapmasını istediği beklentilerin önemine vurgu yapmıştır. Parti programlarına göre ise AET'ye bakışını şu şekilde göstermiştir: *"Avrupa Ekonomik Topluluğu ile aramızdaki münasebetleri, ülkenin gelişmesi ve güçlenmesine hizmet sağlayacak, ihracatımıza Pazar sağlayacak, milli menfaatlerimizi koruyacak biçimde ele alıp düzenlemeyi zaruri görüyoruz."* AP, bu görüşüyle, Türkiye'nin Topluluk içinde zaman kaybetmeden olması gerektiğini savunan bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır (Üste, 2006: 332-349; Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1973: 40-43). Bu anlamda AP, iktisadi gelişmenin sağlanabilmesi için bir an önce Geçiş Dönemi'ne başlanması ve bu yoldaki faaliyetlerin titizlikle yürütülmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır (<http://www.tbmm.gov.tr>, 2012).

AP, Ortak Pazar'a girme isteğinin nedenini ekonomik entegrasyon ve onu izleyecek olan siyasi entegrasyonun dışında kalmamak olarak açıklamıştır. AP, AET'ye üyelik konusunda asla kısa vadeli faydalar peşinde koşmamıştır. Daha çok uzun vadeli hedeflere yoğunlaşmıştır (Özgişi, 2012: 446).

Türkiye, uzun dönemde, ekonomisini geliştirmek için siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarla bağlı olduğu ve sürekli gelişme gösteren Batı Avrupa'ya karşı kayıtsız kalamayarak, AET'ye tam üyelik için çabalamıştır. Yani AP, AET'yi bir ekonomik güç olarak görmüş ve onun bu yönüne odaklanmıştır. Böylece, Türk halkının yüksek refah seviyesine ulaşacağı düşünülmüştür (Demir, 1972: 726). Bu anlamda AP, AET ile ilişkilerin hız kesmeden yürütülmesini savunmuş ve Toplulukla olan ekonomik ilişkilerin zarar görmemesi için çabalamıştır. Özellikle, Katma Protokolün imzalanmasının ardından başlayacak Geçiş Dönemi'nde, iç piyasada yaşanabilecek sıkıntıların bertaraf edilip dışa dönük, dış rekabet gücü olan bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek hedeflenmiş ve bu da Türkiye'nin milli menfaati olarak görülmüştür (<http://www.tbmm.gov.tr>, 2012).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde Halk Fırkası adında 9 Eylül 1923'te kuruldu. 1924'te adı Cumhuriyet Halk Fırkası olan Parti, 1925'te Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır (<http://www.chp.org.tr>, 2012).

CHP, baştan beri Avrupa Birliği'nin desteklemiş bir partidir. Türkiye'nin Topluluğa üyelik hedefi, Atatürk'ün çağdaşlaşma devriminin doğal bir uzantısı olarak görülmektedir (<http://www.chp.org.tr>, 2012). Zaten Topluluğa tam üyelik hedefini öngören Ankara Anlaşması'nda İsmet İnönü'nün imzasının olması, CHP'nin, Topluluğa karşı olmadığını en önemli göstergesidir (Cavlan, 2007: 242).

CHP, Topluluğu sadece büyük bir Pazar olarak gördüğü ve ekonomik anlamda Türkiye'ye önemli imkanlar sağlayacağı için değil aynı zamanda AET değerler sistemi yüzünden de istemektedir. Çünkü, Türkiye, kurulduğu andan itibaren çağdaş sistemleri benimsemiştir. AB de bu değerler sistemini benimsemektedir. Türkiye, Topluluğa üye olursa, demokrasi, insan hakları gibi AET değerler sistemini benimseyip onlardan kopamayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden CHP, sürekli ve bilinçli olarak AET üyeliğini desteklemiştir (Erhan, 2011: 46-47; Cavlan, 2007: 244).

Ancak burada karşı çıkılan şey, AET'ye üye olmaktan kaynaklanan bütün haksızlıkların sineye çekilmesi konusudur. AET ve üyeleri, Türkiye'ye karşı haksız bir tepki gösterirse, ona tek taraflı tavizler dayatırsa, ona çifte standart uygularsa CHP buna karşı çıkmaktadır. Bu durum CHP'nin Topluluğa üyeliğe karşı olduğu anlamına gelmemektedir (<http://www.chp.org.tr>, 2012). CHP, Topluluğun coğrafi ve kültürel farklılıklar gibi nedenlerle, Türkiye'yi tam üyelikten alı koyması ya da Türkiye'ye özel bir statü vermeyi amaçlayan politikalara yönelmesi durumunda, Türkiye'nin başta Gümrük Birliği olmak üzere mevcut taahhütlerinin gözden geçirilerek ülke çıkarına yönelik adımları kararlılıkla atmaya amaçlamıştır (<http://www.chp.org.tr>, 2012). Bunu da, Katma Protokol'ün görüşmeleri sırasında Protokol'ün Türkiye için sakıncaları olduğunu dile getirip Protokol'ün yapılmasına karşı olduğunu bildirerek göstermiştir. (<http://www.tbmm.gov.tr>, 2012).

CHP'nin 1973 yılındaki seçim bildirgelerine de bakıldığında CHP'nin AET ile ilişkileri sürdürmekten yana olduğu görülmektedir. Onun için bu ilişki, ekonomik olduğu kadar siyasi öneme sahip bir ilişki olmuştur. Türkiye'nin geleceği bu ilişkilere bağlı olsa bile, 12 Mart Muhtırası sonrası, hükümetlerin yanlış ve zayıf tutumlarının kaygı verici olduğu, bunun değişmesi gerektiği yoksa AET'nin Türkiye için taşıyamayacağı bir yük olacağını belirtilmiştir (CHP, 1973: 223).

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Millet Partisi ve sonrasında Cumhuriyet Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) dönüşerek şimdiki adını alan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), ilham kaynağını Orhun Kitabelerinden alan Türk milliyetçiliğinden almaktadır. 1948 yılında, Osman Bölükbaşı ve Mareşal Fevzi Çakmak tarafından kurulan Millet Partisi, milliyetçi olma vasfını tam olarak kazanamamış ve Demokrat Parti tarafından 1954'de kapatılmıştır. Aynı yıl, Osman Bölükbaşı liderliğinde Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuş, 1958'de, Türkiye Köylü

Partisi'nin ilhakı üzerine Parti, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır (<http://www.mhp.org.tr>, 2012).

1961 seçimlerinde %14 oy alarak CHP ve AP'den sonra üçüncü parti olan CKMP, 1962'de 2'ye ayrılmış ve Millet Partisi yeniden kurulmuştur. Milliyetçi dünya görüşünü tam anlamıyla sağlayamayan partiler, Alparslan Türkeş'in siyasete girmesiyle değişmiştir. 1963'te, Hindistan sürgününden dönen Türkeş, 1965 yılında yapılan CKMP Kongresi'nde genel başkan olmuştur. Daha sonra yapılan Kongrede ise 8-9 Şubat 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır (<http://www.mhp.org.tr>, 2012).

1973 Seçim Beyannamesinde MHP, NATO'ya sıcak bakmasına karşın Ortak Pazar'a çok da sıcak bakmayan MHP, Ortak Pazarın Türk milletinin iktisadi, sosyal ve siyasi geleceğine son vereceğini söylemekte ve böylece Türk sanayisinin doğmadan öleceğini ifade etmektedir (MHP, 1973: 48-70).

Parti programına bakıldığında ise, Topluluk-Türkiye ilişkilerini Türkiye için bir kimlik ve kader sorunu olarak görmemektedir. Ancak Türkiye'nin ne pahasına olursa olsun Topluluk yörüngesinde sürüklenmeye mecbur bırakılmasını, bu duruma muhtaç olduğunu kabul etmemektedir (<http://www.mhp.org.tr>, 2012).

Topluluğun, Türkiye'nin milli birlik ve bütünlüğü, terör ve bölücülük, Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularındaki yaklaşımına ve Türkiye'nin menfaatlerine zarar vermemesi kaydıyla, ortaklık müzakerelerinin sürdürülmesi ve tam üyelik dışındaki yaklaşımların kabul edilmemesi MHP politikasının temelini oluşturmaktadır. MHP'ye göre, Topluluğa üye ülkelerin milli duyarlılıklarımıza gösterecekleri saygı, bu ülkelerle olan ilişkilerimizin geleceğini belirleyecek temel kriterleri oluşturmaktadır (<http://www.mhp.org.tr>).

Milli Selamet Partisi (MSP)

12 Mart Muhtırası'ndan sonra kapatılan Milli Nizam Partisi'nin (MNP) yerine 11 Ekim 1972 yılında Süleyman Arif Emre başkanlığında kurulan Milli Selamet Partisi, 1973'te Necmettin Erbakan'ın partiye katılıp genel başkan olmasından sonra yapılan genel seçimle 48 milletvekili ile meclise girmiştir. Senato seçimleri sonrasında 3 senatörlük kazanan MSP, Ocak 1974'te CHP ile koalisyon yapmıştır. 12 Eylül 1980 İhtilaline kadar da Türk siyasi hayatında önemli bir rol oynamıştır (Uyar, <http://kisi.deu.edu.tr>, 2012).

Ekonomik açıdan, kapitalizme karşı olan ve küçük ve orta boy sermayenin savunuculuğunu dile getiren MSP, bir "Hıristiyan Kulübü" olarak gördüğü Ortak Pazara karşı çıkmıştır (Gencer, 2011: 1-16). Topluluğa soğuk bakan partilerden biri olan MSP ve genel başkanı Erbakan, AET'yi, Siyonist ve Masonların kurduğunu bir Hıristiyan Kulübü olarak görmüş ve Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin Türkiye üye olduktan sonra Türkiye'ye dönüp toprak satın alıp yerleşme hakkı elde edecekleri gerekçesiyle AET'ye üyeliği istememiştir (Üste, 2006: 332-349).

MSP, 1973 yılında seçim bildirgesinde, Ortak Pazarın Türk milliyetçiliğini yok edeceğini ifade ederken, aynı zamanda yabancıların ülkemizde iş kurmalarının ve arazi satın almalarının sakıncalarını dile getirerek Ortak Pazara olan olumsuz bakışını göstermektedir (MSP, 1973: 34-39). AET yerine İslam Ortak Pazarı'nı savunmuştur. CHP ile yapılan koalisyonda liderler arasında fikir birliği yakalanamamıştır. Bu uyuşmazlık, AET ile ilişkilerde de yaşanmıştır. CHP, AET'ye üye olmak için çaba sarf ederken MSP, TBMM'nin belediye meclisine dönüşeceği iddiasıyla AET'ye karşı durmuştur (Usta, www.metinusta.net, 2012).

Demokratik Parti (DP2)

18 Aralık 1970'de, Ferruh Bozbeyle'nin genel başkanlığında kurulan parti, Demokratik Parti'nin mirasçısı olma iddiası taşımış fakat pek de başarılı olamamıştır. Adalet Partisi'nin kuruluşundan beri var olan anlaşmazlıklar, Süleyman Demirel'in genel başkan olmasıyla birlikte iyice açığa çıkmış ve parti içinde muhalefet başlamıştır. 11 Şubat 1970'de, "41'ler" olarak bilinen bir grup, bütçe hususunda olumsuz oy kullanınca, Demirel hükümeti düşmüş ve sonrasında muhalif vekiller partiden uzaklaştırılmıştır (Bulut, 2009: 73-90).

Daha sonra, Adalet Partisi'nden ayrılan grup, 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti'yi kurmuştur (Bulut, 2009: 77). Demirel'e karşı politika izleyen Demokratik Parti, eski Demokrat Partilileri saflarına çekebilmek için siyasi af çıkarılmasını ve siyasi yasakların kaldırılmasını istemiştir. 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde "sağcıyız, milliyetçiyiz, demokratız" sloganı ile boy gösteren parti, 45 milletvekili çıkarmış ancak senatörlük kazanamamıştır. Seçimlerden sonra, CHP ile koalisyona yanaşmayan DP2, AP'nin I. Milliyetçi Cephe'yi kurma hazırlıkları sırasında parçalanıp dağılmıştır (Bulut, 2009: 80).

5 Haziran 1977 seçimlerinde başarısız olan parti, sadece Konya'dan Faruk Sükan'ı milletvekili çıkarmış ve Ağustos 1977 II. Milliyetçi Cephe koalisyonuna katılmamıştır. 1978'de Bülent Ecevit başkanlığındaki koalisyona katılan DP2, 4 Mayıs 1980'de yapılan Genel kurulda alınan kararla kendisini feshetmiştir (<http://www.tbmm.gov.tr>, 2012).

Demokratik Parti'nin AET'ye bakışı CHP'nin görüşüne benzerdir. DP2'ye göre, zamanımızın ekonomik görüşüne göre, kapalı bir ekonomik sistem içinde ve kendine yeterlilik ilkesi çerçevesinde bir ülkenin kalkınmasını sağlamak zordur. Bu bakımdan AET kalkınmayı kolaylaştıracak yeni bir girişim olacaktır. Ayrıca, DP2, AET'yi bir sömürü düzeni olarak görüp komünist sloganlarla meseleyi ele almak kadar onu Haçlı Seferleri zihniyetiyle ele almanın yanlış olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda DP2, bu tür düşüncelere karşı olmakla birlikte, genel olarak AET'ye olumlu bakmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993: 119). DP2, süratle AET'ye girilmesi gerektiğini düşünürken, özellikle Katma Protokol'ün kabul edilmesi sırasında endişelerini dile getirip itirazlarda bulunmuştur. Çünkü, DP2'ye göre, AET faydalıdır ancak yapılan bu Katma Protokol ile kalkınmakta olan bir ülkenin dışa bağımlılığı artacak ve Türkiye, kapalı, zayıf ekonomiye sahip bir ülke olacaktır (Demokratik Parti, 1973: 22-35). Ayrıca Katma Protokol'ün yürürlüğe girişinden itibaren gümrük vergilerin indirilmesi ve diğer reformların Türk sanayisini ciddi bir rekabetle karşı karşıya bırakacaktır. Bu ise, Türkiye'ye zarar verecektir. (Çayhan,

1997: 118-119). Bu gerekçelerle DP2, Topluluğa üyeliğe sıcak baksa da, Katma Protokol'ün getireceği olumsuz etkiler nedeniyle, Topluluğa üyeliğe karşı temkinli yaklaşmıştır.

Türkiye İşçi Partisi (TİP)

13 Şubat 1961'de 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik ortamdan yararlanarak kurulan TİP, işçi sınıfı ve aydınları buluşturmak hedefiyle ve yaşanan tikanıklıkları aşmayı amaçlamıştır. Kurucu başkanı Avni Erakalın olmakla birlikte, genel başkan Mehmet Ali Aybar olmuştur (Aren, 1993: 36).

Marksist bir kimliğe sahip olan TİP'in görüşleri, basında Vatan ve Öncü gazetelerinde destek bulmuştur. Ancak, yayın organı Sosyal Adalet sıkıyönetimde kapatılmış Yön Dergisi ise TİP'e destek vermemiştir. Dahası, partilere yapılan hazine yardımı TİP'e yapılmamıştır. Buna rağmen, 1965 seçimlerinde TİP, TBMM'ye 15 milletvekili göndermiştir. 12 Eylül Darbesi'nden sonra kapatılan parti 2010 yılında tekrar kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1993: 58).

Düşünce özgürlüğünden yana olan TİP, NATO ve Ortak Pazar'a karşı bir duruş sergilemiştir. Kapitalizmle emperyalizmin bütünleştiğini ifade eden TİP, Ortak Pazara, AET'ye katılmaya karşı çıkmıştır (<http://www.bayersoft.com>, 2012). Çünkü bu katılımı Türkiye'nin geleceğinin ipotek altına alınacağını, Türkiye'nin AET pazarı olacağını düşünmüştür (Okubay, <http://www.siyasaliletisim.org>, 2012).

Aslında, TİP'in AET'ye bakışı biraz farklı ve radikal olmuştur. TİP Merkez Yürütme Kurulu Üyesi Sadun Aren'e göre, *"Ortak Pazar kapitalisttir. Bizim böyle bir Topluluğa girmemiş meselesi görüşülürken bizim bu toplulukla olan farklılıklarımızın da göz önüne alınması lazım gelir. Esas itibarıyla Ortak Pazar'a şu nedenle karşıyız: Türkiye kapitalist yolla kalkınamaz"* (Erhan, 2011: 103). TİP'e göre, AET gelişmiş sanayi ülkelerinin kurduğu bir ekonomik yapıdır. Buradaki işleyiş kuralları, Türkiye'nin kalkınması için sıkıntı yaratacaktır. Bu anlamda üyelik, kalkınmayı sağlamaktan çok bu yöndeki çabaların önünü tıkayacaktır. Çünkü, Ortak Pazar, emperyalistlerin işçi ve emekçileri daha çok sömürmesine iç işlerimize karışmamıza imkan tanımaktadır (TİP, 1976: 8). Ayrıca, TİP için, Ortak Pazarı reddetmek AET ile hiç ilişki kurulmaması anlamına gelmemelidir. Türkiye, çıkarına uygun olan durumlarda AET ile ticari ilişkilerde bulunabilmelidir (<http://www.tbmm.gov.tr>, 2012).

Bununla birlikte TİP, AET'nin Türkiye için tek alternatif olmadığını savunmuştur. Ona göre Türkiye, şimdiye kadar sosyalist ülkelerle ve üçüncü dünya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini çok fazla geliştirmemiştir. Bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik gayretleri, Türkiye için daha faydalı olacaktır. Öyle ki, problemleri ve gelişmişlik düzeyleri ortalama olarak kendisine benzeyen Ortadoğu ülkeleriyle Pazar oluşturması verimli olacaktır. Bu sayede Türkiye, sanayisini uluslararası piyasada rekabete hazır hale getirebilecektir (Tekeli ve İlkin, 1993; <http://www.tbmm.gov.tr>, 2012). Bu şekilde AET'ye ya da Ortak Pazara müracaat edildiğinde, Türkiye, burjuvazisinin sınıfsal çıkarlarını koruyup geliştirdiğini, egemen sınıfın da varlığını bu şekilde devam ettirmeye çabaladığı görülecektir (TİP, 1979: 19).

Sonuç

1959'da başlayan Türkiye'nin Toplulukla ilişkileri, 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile hukuki zemin kazanmış ve Türkiye, 1 Ocak 1964'te, anlaşmanın öngördüğü ilk dönem olan hazırlık dönemine girmiştir. Hazırlık döneminden 5 yıl sonra ikinci dönem olarak öngörülen Geçiş Dönemine başlama talepleri hem Türkiye'de bazı kesimlerce, hem de AET tarafından bazı kesimlerce erken bulunmuş ve sürecin biraz daha ertelenmesi, hazırlık dönemine devam edilmesi gerektiği söylenmiştir. Her şeye rağmen, görüşmeler başlamış ve 1970'de Katma Protokolün imzalanması ve 1973'te onaylanmasıyla geçiş dönemine başlanmıştır. Ancak, Geçiş Dönemi, Türkiye'yi daha çok olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü Türkiye, bu dönemde Topluluğun beklediği yükümlülükleri yerine getirememiştir. Dahası, 31 Aralık 1972 gecesi Türkiye, Gümrük Vergilerini %50 artırdıktan sonra 1 Ocak 1973 günü % 10 oranında bir düşüş yaparak hem ekonomisinin henüz hazır olmadığını hem de iyi niyetli hareket etmediğini göstermiştir (<http://sam.baskent.edu.tr>, 2012; <http://www.tarim.gen.tr>, 2012).

1970'li yıllarda, örnek olarak gösterilen siyasi partilerin seçim beyannameleri ve parti programları incelendiğinde, AP'nin koşulsuz şartsız Topluluğa üyeliği desteklediği, CHP, MHP ve DP'nin ise Topluluğu, Topluluğa üyeliği Türkiye için gerekli ve önemli görmekle birlikte, Topluluğun Türkiye'ye karşı uyguladığı politikaların ve haksız eylemlerin giderilmesini, bu haliyle Topluluğa üyeliğin yarardan çok zarar getireceğini söylemişlerdir.

Bununla birlikte, kapitalizme karşı olan MSP ise, Topluluğu ve Ortak Pazarı bir "Hıristiyan Klübü" olarak görmüş ve Topluluğa karşı çıkmıştır. Çünkü, MSP Topluluğu, Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin Türkiye'den toprak satın almak için oluşturdukları bir proje olarak görmüş ve bu durumun Türkiye'ye zarar verdiğini söyleyerek Topluluğa karşı çıkmıştır.

Marksist bir kimliğe sahip olan ve 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik ortamdan yararlanarak kurulan TİP de Topluluğa karşı bir tavır sergilemiştir. Kapitalizmle emperyalizmin birleştiğini belirten TİP, Topluluk ve NATO'nun bu birleştirici yapının ürünü olduğunu söyleyerek Türkiye'nin Topluluğa üye olmasıyla onun AET'nin Pazar olacağını iddia etmiş ve Topluluğa karşı çıkmıştır.

Türkiye'nin kapitalist yollarla kalkınamayacağını söyleyen TİP, emperyalistlerin Topluluk yardımıyla emekçileri sömürüp Türkiye'nin de iç işlerine karışacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte TİP, Türkiye'nin Topluluk yerine üçüncü dünya ülkeleriyle ilişki kurmasının daha faydalı olacağını söylemiştir.

Kaynakça

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1973.

Akman, V. (1995). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Aksoy, M. (2011). Avusturya ve Türkiye-AB İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. (s. 33-59). Cilt 16, Sayı 22.

Aral, B. (2005). Making Sense of the Anomalies in Turkish-European Union Relations. *Journal of*

- Economic and Social Research*. (p. 99-120). Vol.7, No. 1.
- Arat, E. (1987). Türkiye-AET Ortaklık Organları. *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*. Enver Bozkurt (ed.). Ankara: TODAİE Yayınları.
- Aren, S. (1993). *TİP Olayları (1961-1971)*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi. (2001). *Türkiye-AB İlişkileri*. Ankara.
- Aybey, A. (2004). Turkey and The European Union Relationships: A Historical Assesment. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. (s.19-38). Cilt 4, No. 1.
- Başbakanlık DPT AET Başkanlığı. (1993). *Türkiye İle AET Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması)*. Ankara: DPT Yayınları.
- ATAUM. Atina Başvurdu. Denk, E. (Ed.), *Basında Türkiye-AB İlişkileri* (s. 139-140). 1. Cilt, Ankara: ATAUM.
- ATAUM. Serbest Dolaşımda Atlatılan Türkiye. Denk E. (Ed.), *Basında Türkiye-AB İlişkileri* (s. 157-158). 1. Cilt, Ankara: ATAUM.
- ATAUM. Ortak Pazar Türk Sanayisine Mezar Olacak. Denk E. (Ed.), *Basında Türkiye-AB İlişkileri* (s. 110-111). 1. Cilt, Ankara: ATAUM.
- ATAUM. Hayrettin Erkmen: Türkiye'nin Çıkarını AET'ye Tam Üye Olunmasında Görüyorum. Denk E. (Ed.), *Basında Türkiye-AB İlişkileri* (s. 151-152). 1. Cilt, Ankara: ATAUM.
- ATAUM. Türkiye Tam Üyelik İçin 3 Hafta İçinde Başvuracak. Denk E. (Ed.), *Basında Türkiye-AB İlişkileri* (s. 155-157). 1. Cilt, Ankara: ATAUM.
- Baç, M. M. (2001). *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Başbakanlık DPT AET Başkanlığı. (1993). *Katma Protokol*. Ankara: DPT.
- Başbakanlık DPT AET Başkanlığı. (1993). *Türkiye İle AET Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Baydarol, C. (2011). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri.
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1206:tuerkiye-avrupa-birlii-likileri&catid=70:ab-analizler&Itemid=134, (25.10.2012).
- Baykal, S. (2002). Turkey-EU Relations In The Aftermath Of The Helsinki Summit: An Analysis Of Copenhagen Political Criteria In Light Of The Accession Partnership, National Programme and The Regular Reports. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. (p. 15-63). Cilt 2, Sayı 3.
- Bilici, N. (2006). AB'de Ekonomik Bütünleşme ve Türkiye'nin Entegrasyonu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. (s. 39-45). Cilt 5, No. 2.
- Birand, M. A. (1978). *Bir Pazar Hikayesi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birand, M,A. (1990). *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-1990)*. İstanbul: Nadir Kitap.
- Birand, M.A. (2005). *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*. İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş.
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (s. 73-90). Sayı 19.
- Can, H. ve Özen, Ç. (2005). *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Cavlan, T. (2007). *Türk Siyasi Partilerinin Dış Politika Yaklaşımları (1961-1971)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- CHP. (1973). *Ak Günlere CHP 1973 Seçim Bildirgesi*, Ankara: CHP.
- Çakır, A.E. (2011). *Fifty Years of EU-Turkey Relations: A Sisyphean Story*. New York: Routledge.
- Çakmak, H. (2007). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. 2. Baskı, Ankara: Platin Yayınları.
- Çalış, Ş. (2006). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çayhan, E. (1997). *Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Demir, A. (1972). Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna Üyeliği Üzerinde Tartışmalar. *A.Ü. SBF Dergisi*. (s. 721-756). Cilt 27, Sayı 3.
- Demirel, H. (2003). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği ve Kıbrıs Problemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi- İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demokratik Parti. (1973). *946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele*, Ankara.
- DPT. (1975). *Avrupa Ekonomik Topluluğu Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (2. Baskı). Ankara: DPT.
- DTM. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye* (5. Baskı). Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Eralp, A. (2009). *Temporality, Cyprus Problem and Turkey-EU Relationship*.
http://www.ces.metu.edu.tr/docs/eralp_discuss_paper.pdf, (24.10.2012).
- Ercan, M. (2011). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Siyasi Yönü ve Bugünkü Durumu.
http://printfu.org/read/turkiye-avrupa-birliigi-ilişkilerinin-siyasi-yönü-ve--6dea.html?f=1qeYpurpn6Wih-SUpOGunKanh8AyMtf0d7Vkpav6tjq3caMsd_X4NEpD9uJ1-DPOgzQ1dvd193Wzt6SvNftx-jWhcUyLNM3JIXm14mcpSXqNimobCH6NyHq-Wjn6Wgl9fa3-Pj1cS4ytzXi6nnoKanh9KRsdionZaqlNH6NavnJTj5u2T6dbO5tfb4d3a2prZ29_i2uGW1OLZmN7YzKTdydLOY7nTm5mioNnS2oiw6g, (25.10.2012).
- Eren, N. (1963). *Turkey: Today and Tomorrow: An Experiment in Westernization*. London: Pall Mall Press.
- Erhan, Ç., Arat, T. (2005). AET İle İlişkiler. Oran, B. (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 837-841). Cilt 1, Ankara: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2011). CHP'nin AB'ye Bakışı. Erhan, Ç. (Ed.), *Siyasi Partilerin Avrupa Birliği'ne Bakışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Basımevi.
- Erkman, İ. K. (1995). *Avrupa Birliği'nin Mali Mekanizmaları ve Türkiye-AB Mali İlişkileri*. Ankara: DTM Yayınları.
- Erşan, M. (2006). Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (s. 39-49). Cilt 8.
- Gencer, E.A.H. (2011). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Temel Bakışlar: Dün, Bugün ve Yarın. *Akademik Bakış Dergisi*. (s. 1-16). Sayı 25.
- Gönlübol, M., v.d. (1989). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. 7. Baskı, Ankara: Alkım Kitabevi.
- Güney, A. (2005). The Future of Turkey in European Union. *Futures*.(p. 303-316). Vol. 37.
- Günuğur, H. (1988). Ankara Anlaşmasını Hukuksal Değerlendirmesi. *İKV Dergisi*. (s. 54-62). Özel Sayı.
- Günuğur, H. (2007). *Avrupa Birliği'nin Hukuk Düzeni*. Ankara: Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi

Yayını.

- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası*. Petek Demir (Çev.), İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Karlık, R. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Keskin, Y. (2001). *Avrupa Yollarında Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kılıç, M. (2006). *Türkiye-Avrupa Birliği Siyasal İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1951-2005)*.
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kurbanov, M. (2003). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Mango, A. (2005). The Modern History of a Solid Country. Lake, M. *The EU&Turkey: A Glittering Prize or a Millstone*. (p. 15-29). London: Federal Trust for Education and Research.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (1973). *1973 Seçim Beyannamesi*, Ankara.
- Milli Selamet Partisi. (1973). *1973 Seçim Beyannamesi*, Ankara.
- Okubay, D. Z. (2012). <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/turkiyeningenelsecimlerivesonuculari.pdf>, (23.10.2012).
- Okyar, O. (1961). Müşterek Pazar ve Acıklı Bir Tercih.
<http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1961/6/5/2.xhtml>, (23.10.2012).
- Önal, R. (2000). Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Ekonomik İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış ve Günümüzdeki Gelişmeler. *Yeni Türkiye Dergisi*. (s. 239-245). Sayı 35.
- Özen, Ç. (2002). *Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri*. İzmir: Ceylan Yayınları.
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Eşiğinde Türkiye. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. (s. 89-105). Cilt 16, Sayı 1.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Özcan, M., Elmas, F. Y., v.d. (2009). *Bundan Sonrası, Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. Ankara: USAK Yayınları.
- Palabıyık, S. ve Yıldız, A. (2007). *Avrupa Birliği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Renksizbulut, M. (1961). *Müşterek Pazarla Ortaklığımız Hakkında Not*. Ankara: DPT.
- Saraçoğlu, T. (1992). *Türkiye-AET Ortaklığı: Anlaşmalar*. İstanbul: Akbank Ekonomi Yayınları.
- Suvarierol, S. (2003). The Cyprus Obstacle on Turkey's Road to Membership in the European Union.
- Çarkoğlu, A. and Rubin, B. (ed.). *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*. (p. 52-75). London: Frank Cass and Company Limited.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Türkiye ve Avrupa Topluluğu Ulus Devleti'nin Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı (1. Kitap)*. Ankara: Ümit Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Türkiye ve Avrupa Topluluğu (2. Kitap)*. Ankara: Ümit Yayınları.
- Tibuk, B. (2000). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Yeni Türkiye Dergisi*. (s. 44-45). Sayı 35.
- TİP. (1976). *1976 Seçim Bildirgesi*. İstanbul: TİP Yayınları.
- TİP. (1979). *Bugün Daha İyi Bir Yaşam, Yarın Daha İyi Bir Dünya İçin Türkiye İşçi Partisi*. İstanbul, TİP Yayınları.
- Usta, M. (2006). Yetmişli Yıllarda Türkiye Avrupa İlişkileri. www.metinusta.net/events/aet1.pdf,

(07.02.2012).

- Uyar, H. (1980). Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar Ya Da Ecevit'in 1978'de AET Üyeliğini Reddedtiği İddiası. <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar4.html>, (29.03.2012).
- Ünal, Ş. (2000). Tarihi Süreçte Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri AB'nin Hukuki Yapısı. *Yeni Türkiye Dergisi*. (s. 693-700). Sayı 35.
- Üste, R. B. (2006). Türkiye'de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (s. 332-349). Cilt 8, Sayı 3.
- Voigt, S. (2008). *The Custom Union Between Turkey and the EU: How Did It Affect Turkey?*. Hamburg: Druck Diplomacia & Verlag GmbH.
- Yıldız, M. (2008). *Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- http://europa.eu/index_en.htm, (16.01.2012).
- <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=117&l=2>, (31.01.2012).
- <http://ikv.org.tr/kronoloji.asp>, (07.02.2012).
- http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Xx5MwfHPQk9ji_x2F_cWXZ568g_x3D_x3D_, (14.02.2012).
- http://www.chp.org.tr/?page_id=67, (17.02.2012).
- http://www.mhp.org.tr/mhp_tarihce.php, (18.03.2012).
- http://www.bayersoft.com/2_TIP_Programi.pdf, (23.04.2012).
- <http://www.cvce.eu/viewer/-/content/ea36b530-f7ee-46f3-a26b-5dc4ea1a5508/en>, (23.10.2012).
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t11/c011/tbmm11011001.pdf>, (23.10.2012).
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP39.htm>, (24.10.2012).
- http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c002/mm__03002029.pdf, (25.10.2012).
- http://sam.baskent.edu.tr/y_ay_rekabet_gucu.php, (28.10.2012).
- <http://www.tarim.gen.tr/tesbi/74.htm>, (28.10.2012).